

POZICIONIRANJE I MESTO REPUBLIKE SRBIJE U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Dr Duško LOPANDIĆ¹

Dr Pero PETROVIĆ²

MA Jelica GORDANIĆ³

Multilateralna saradnja kao način unapređenja odnosa država Jugoistočne Evrope

ABSTRACT

Multilateral regional cooperation appears as a general trend in development of interstate relations in the second half of XX century. Regionalization exists on all continents and follows the process of globalization. This trend has arrived in South-East Europe with delay because of turbulent happenings in this region. However, the delay is to some extent compensated by large number of new initiatives and forms of multilateral regional cooperation which appear during the last decade of XX century.

Numerous activities of different forms of multilateral cooperation in the region of South-East Europe are the most positive and the most important phenomena after periods of conflicts and separations of Balkan countries. Multilateral cooperation may be excellent way of reconnection and contribute to removal of differences from the past.

The authors write about the most important regional initiatives of cooperation as well as the most important types of multilateral regional cooperation in South-East Europe.

Key words: multilateral cooperation, interstate relations, regionalization, globalization, South-East Europe, XX century, Balkans, regional initiatives.

---

¹ Dr Duško Lopandić, Evropski pokret u Srbiji.

² Dr Pero Petrović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad je rezultat rada u okviru naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ (br. OI179023, 2011-2014).

³ Jelica Gordanić, M.A.

Uvod

Multilateralna saradnja javlja se kao jedan od trendova u razvoju međudržavnih odnosa u drugoj polovini XX veka. Prisutna je na svim kontinentima i prati proces globalizacije. Na balkanski region ova pojava stiže sa zakašnjenjem, prouzrokovanim turbulentnim dešavanjima i nemirima devedesetih godina.

Raspad nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije pratila je težnja novih postkomunističkih elita da se na njenom tlu formiraju nove monoetničke državne tvorevine, države nacije.⁴ Ovaj proces priveden je kraju stvaranjem četiri monoetničke države (Makedonije, Slovenije, Hrvatske i Srbije), jedne troetničke (Bosne i Hercegovine) i jedne deklarativno građanske (Crne Gore) na postjugoslovenskom tlu.⁵ Oružani sukobi na ovom prostoru, vođeni devedesetih godina, ostavili su duboki trag na međusobne odnose država regiona, koji je Evropska unija početkom dvehiljaditih označila kao region Zapadnog Balkana.

Pored termina „Zapadni Balkan“, u literaturi se sreće i pojam „Jugoistočna Evropa“. Razgraničenje ova dva pojma postoji. U najširem značenju, pojam Jugoistočne Evrope poklapa se sa pojmom Balkanskog poluostrva, koje čine 11 država: Albanije, Grčke, Turske, Bugarske, Rumunije i šest država koje su sačinjavale bivšu Jugoslaviju: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Makedonije, Crne Gore i Slovenije. Socio-ekonomske studije o Balkanu često izostavljaju Grčku i Tursku kao zemlje koje, za razliku od navedenih, nisu u tranziciji, nego su dugi niz godina integrisane u zapadnoevropske vojne, ekonomske i političke strukture. Iz grupe balkanskih država često se izostavlja i Slovenija, koja je već članica Evropske unije, a koja se ni geografski ni kulturno-ekonomski ne može svrstati u ovu kategoriju.

Pojam Zapadnog Balkana odnosi se na države nastale raspadom bivše Jugoslavije (Srbiju, Hrvatsku, Makedoniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu), sa izuzetkom Slovenije. Uvođenje termina Zapadni Balkan javlja se u momentu kada se Evropska unija okreće ovoj, sukobima opterećenoj regiji.

Za perspektive razvoja regiona Jugoistočne Evrope postoje dve vrste stavova. S jedne strane smatra se da su utvrđivanje odgovornosti, istina i pomirenje ključni za normalizaciju odnosa zemalja regiona, dok sa druge strane stoji stanoviše po kojem su sukobi svojstveni balkanskom regionu i da

---

⁴ Videti: Robert M. Hejden, *Skice za podeljenu kuću: ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 65–107.

⁵ Dragan Đukanović, *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, str. 49–37.

se uvek, gotovo ciklično ponavljaju. U skladu sa tim koliko su naučne i političke elite koje kreiraju prvo ili drugo shvatanje dominantne, nastaju uglavnom kratkotrajni bilateralni i multilateralni oblici saradnje. Vodeći činioci međunarodne politike, pre svega SAD i Evropska unija, od momenta okončanja sukoba na tlu bivše Jugoslavije podržavaju normalizaciju odnosa novonastalih entiteta.⁶

Multilateralna saradnja država Jugoistočne Evrope neophodna je za opšti prosperitet regiona. Ipak, postoje razlozi koji usporavaju tu saradnju. Tako na primer ekonomski, politički i nacionalni interesi država regiona su različiti, privreda je nerazvijena, a resursi ograničeni, ne postoji tradicija saradnje. Posebnu glavobolju zadaju nerešena granična pitanja.⁷

Ipak, postoje i brojni razlozi koji stvaraju potrebu za novim oblicima multilateralne saradnje. Neki od njih su:

- međusobna upućenost država, posebno ako se ima u vidu veličina i ograničenost nacionalnih tržišta i nivo ekonomskih snaga;
- članstvo u Evropskoj uniji i drugim evropskim integracijama;
- pritisak EU i ostalih međunarodnih subjekata za uspostavljanje dobre i efikasne saradnje; i
- potreba za boljim korišćenjem jednog ili više zajedničkih resursa i za liberalizacijom trgovine.⁸

Regionalne inicijative za multilateralnu saradnju u Jugoistočnoj Evropi

Region Jugoistočne Evrope na neki način predstavlja evropsku periferiju: politički marginalizovanu i udaljenu od glavnih evropskih tržišta. Program obnove Jugoistočne Evrope „treba da pomogne ne samo revitalizaciju, nego i suštinsku transformaciju velikog evropskog regiona sa mnoštvom malih država. Zadatak transformacije je neuporedivo složeniji od ekonomske rekonstrukcije Zapadne Evrope posle Drugog svetskog rata. Današnji zadatak je transformacija kompletnih društava sa institucijama, institucionalnim

---

⁶ Detaljnije o ovome: Dragan Đukanović, „Zapadni Balkan: od sukoba do Evrointegracija“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka 2009, III deo: Međunarodna politika i međunarodni odnosi*, Beograd, 2009, str. 496.

⁷ Tako se npr. Hrvatska i Slovenija spore oko nekoliko malih sela u Piranskom zalivu; Crna Gora i Hrvatska oko poluostrva Prevlaka; a Srbija i Crna Gora oko razgraničenja u Sandžaku.

⁸ Duško Lopandić, Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010, str. 22.

odnosima, socijalnim ponašanjem stanovništva koje se formiralo gotovo pola veka".⁹

Veliki broj inicijativa za multilateralnu saradnju u Jugoistočnoj Evropi inspirisan je modelom Evropske unije i neofunkcionalističkom teorijom o međudržavnoj saradnji. Ova teorija polazi od pretpostavke da razni oblici bliske saradnje između državnih predstavnika i administracija određenih zemalja na duži rok stvaraju tzv. prelivajući (*spillover*) efekat na bilateralnu i multilateralnu saradnju celog regiona, i u isto vreme omogućavaju povezivanje na političkom i ekonomskom planu.

Prvi pokušaji multilateralne saradnje na Balkanu javljaju se krajem XIX i početkom XX veka (Balkanske konferencije 1930–1933. godine i Balkanski pakt). Saradnja se sedamdesetih godina odvija na ekspertskom nivou, doživljava kulminaciju organizovanjem sastanaka ministara inostranih poslova (1988–1990) i završava se nemirima i raspadom SFRJ.

Novi talas inicijativa Jugoistočne Evrope povezan je sa nestankom SFRJ, odnosno krajem rata u BiH (a kasnije i na Kosovu) i potrebom da se na tom, kao i na širem balkanskom prostoru, redefiniše novi sistem odnosa, uključujući i međusobnu saradnju.¹⁰ Nove inicijative javljaju se uporedo sa učvršćivanjem političkih i ekonomskih odnosa novonastalih država regiona i proširenjem Evropske unije na ovaj region, i imaju kao cilj ekonomski progres, dobrosusedske odnose, mirno rešavanje sporova i političku stabilizaciju. Možemo ih podeliti u dve vrste:

- tzv. „krovne“ inicijative koje imaju veliko polje delovanja i razgranat sistem organa i pomoćnih tela za saradnju – ovde se mogu svrstati Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Centralnoevropska inicijativa (CEI), Savet za regionalnu saradnju (SRS); i
- „tematske“ inicijative, koje su ograničene u pogledu oblika saradnje – npr. oblast trgovine kod CEFTA, borba protiv organizovanog kriminala (SECI centar u Bukureštu), različiti oblici saradnje građanskog društva.

---

⁹ Jelica Minić, „Program obnove i razvoja Jugoistočne Evrope“, Zbornik *Jugoistočna Evropa 2000 – Pregled iz Srbije*, Stubovi kulture, Beograd, 1999, str. 7.

¹⁰ Duško Lopandić, Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, op. cit., str. 24.

Neke od najvažnijih regionalnih inicijativa

Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi (PSJIE)

Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi pokrenut je 1996. godine sa ciljem da se Jugoistočna Evropa transformiše u region stabilnosti, bezbednosti i saradnje u skladu sa evropskim integracionim tokovima, a kroz unapređenje međusobnog dijaloga i saradnje na svim nivoima i u svim oblastima od zajedničkog interesa.¹¹ Broji 11 članica (Albanija, Bugarska, BiH, Crna Gora, Srbija, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Turska, Hrvatska i Grčka).

Aktivnosti se odvijaju na sastancima šefova država i vlada, sastancima MIP, kao i na nivou političkih direktora MIP zemalja učesnica konferencije. Održavaju se sastanci Trojke, stalnog koordinacionog tela, kao i sastanci resornih ministarstava, za pitanja od značaja za zemlje članice.

Osnovni dokument na kojem počiva Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi je Povelja o dobrosusedskim odnosima, stabilnosti, bezbednosti i saradnji u Jugoistočnoj Evropi, usvojena 2000. godine u Bukureštu.

2007. godine došlo je do uspostavljanja funkcionalnih veza između PSJIE i Regionalnog saveta za saradnju, pri čemu PSJIE nastavlja ulogu političkog koordinatora i usmerava saradnju država članica, dok Sekreterijat Regionalnog saveta služi kao operativna podrška.

Na glavnim sastancima PSJIE predviđena je multilateralna saradnja u oblastima ekonomije, politike, kulture, ekologije. Ciljevi su uglavnom ostajali neispunjeni, što zbog nedostatka političke volje, bilateralnih sporova država i članstva u drugim sličnim inicijativama.

Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope

Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope nastao je na inicijativu Nemačke, za vreme njenog predsedavanja EU 1999. godine, i predstavlja prvi sveobuhvatni strateški dokument donet od strane međunarodne zajednice u cilju jačanja napora država Jugoistočne Evrope u ostvarivanju mira, demokratije, jačanja ljudskih prava i ekonomskog razvoja. Pakt obezbeđuje okvir za jačanje regionalne saradnje i ubrzava integraciju u evropske i evro-atlantske strukture.¹²

---

¹¹ Internet, http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Multilateral/reg/index_s.html, 04/04/2012.

¹² Internet, <http://www.stabilitypact.org/>.

Pakt za stabilnost je pokazao odlične rezultate u radu. Posredovao je u sprovođenju nekoliko uspešnih projekata sa ciljem jačanja saradnje u regionu, pre svega u oblastima borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije, migracija, viznog režima, saradnje između lokalnih granica.

Najveći uspesi postignuti su u oblasti ekonomije. Uspostavljena je zona slobodne trgovine, CEFTA.¹³ Formirano je i regionalno tržište električne energije, kompatibilno sa unutrašnjim tržištem EU,¹⁴ kao i Sporazum o uspostavljanju zajedničkog evropskog vazduhoplovnog područja.

U februaru 2008. godine održan je poslednji sastanak Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, koji je bio i prvi sastanak njegovog sukcesora, Regionalnog saveta za saradnju.

Regionalni savet za saradnju (RSS)

Osnovu novog koncepta saradnje država Jugoistočne Evrope čine Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi (PSJIE) i Regionalni savet za saradnju. RSS se sastaje u punom sastavu jednom godišnje, paralelno sa samitom PSJIE. Članice RSS su jedanaest zemalja učesnica u Procesu saradnje u JIE (Albanija, BiH, Bugarska, Grčka, Hrvatska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Moldavija, Rumunija, Srbija, Turska i Crna Gora), UNMIK (u ime Kosova u skladu sa rezolucijom SBUN 1244), Evropska unija koju predstavlja Trojka – predsedavajući Saveta EU, Komisija i Sekretarijat Saveta, kao i Evropski parlament, i određen broj zemalja i institucija koje će i dalje aktivno podržavati regionalnu saradnju u JIE.

Polje delovanja RSS skoncentrisano je na oblasti ekonomskog i socijalnog razvoja, energetiku i infrastrukturu, pravosuđe i unutrašnje poslove, bezbednosnu i parlamentarnu saradnju. Održavaju se bliske veze sa svim važnim učesnicima iz navedenih oblasti – vladama, međunarodnim organizacijama, međunarodnim finansijskim institucijama, regionalnim organizacijama, civilnim društvom i privatnim sektorom.¹⁵

Pored stvaranja novog imidža regiona i doprinosa jačanju stabilnosti i bezbednosti regiona RSS ima i ulogu ključnog sagovornika i operativne

---

¹³ Sporazum o slobodnoj trgovini CEFTA 2006, potpisan 19. decembra 2006. u Bukureštu, stupio na snagu juna 2007, sem za Srbiju i BiH gde je stupio na snagu u septembru 2007, kada je okončan proces ratifikacije.

¹⁴ Ugovor o uspostavljanju regionalne Zajednice JIE za energiju (ECSEE), potpisan 25. oktobra 2005. u Atini, a stupio na snagu 1. jula 2006. godine (Srbija je jedan od potpisnika).

¹⁵ Internet, <http://www.rcc.int/pages/6/2/overview> .

veze između država članica RSS iz regiona i EU u pogledu određivanja prioriteta pitanja za IPA program. Osim uloge koordinatora, RSS ima i ulogu regionalnog foruma za dijalog između različitih zemalja, međunarodnih organizacija i donatorskih zajednica.

Centralnoevropska inicijativa (CEI)

Centralnoevropska inicijativa je nastala kao rezultat saradnje Italije, Jugoslavije, Mađarske i Austrije 1989. godine, sa ciljem da se kroz intenzivnu ekonomsku i političku saradnju sa ekonomski razvijenim zemljama iz susedstva, ubrzaju jugoslovenski i mađarski pristup evrointegracijama.¹⁶ Zbog izbijanja krize u bivšoj Jugoslaviji, Srbija obnavlja članstvo u ovoj organizaciji 2000. godine.

U okviru CEI postoje godišnji sastanci predsednika država / šefova vlada i godišnji sastanci ministara inostranih poslova, dok se sastanci resornih ministarstava i nacionalnih koordinatora organizuju po potrebi. CEI danas ima 18 članica, koje su članice i nečlanice EU, što ovu inicijativu čini pogodnom za prenošenje iskustava u oblasti evrointegracija.¹⁷ Postoji 13 oblasti saradnje postavljenih kao ciljevi CEI (klima i okolina; održivo korišćenje energetske resursa; preduzetništvo; turizam, razvoj ljudskih resursa – obrazovanje; izvršni odbor univerzitetske mreže CEI; informatičko društvo; mediji; nauka i tehnologija; kulturna saradnja – kultura; kulturna saradnja – mladi; manjine; multimodalni transport; održiva poljoprivreda; međunarodna i prekogranična saradnja).¹⁸ Još jedna specifičnost CEI jeste postojanje sopstvenih fondova za finansiranje manjih projekata.

CEI može da ponese titulu najkompletnije inicijative (i po broju učesnika, institucija, projekata). Ipak, rezultati su malo izostali u odnosu na ambiciozno postavljene ciljeve. Određen broj projekata su jednostavni, jednodnevni događaji bez dubljeg uticaja na regionalnu saradnju.¹⁹

---

¹⁶ Broj članica se povećava na pet, uključanjem Češke 1990, odnosno šest ulaskom Poljske u julu 1991. godine.

¹⁷ Austrija, Albanija, Belorusija, BiH, Bugarska, Hrvatska, Češka, Italija, Mađarska, Makedonija, Republika Moldavija, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Srbija, Ukrajina i Crna Gora.

¹⁸ Detaljnije o oblastima aktivnosti pogledati: Internet, <http://www.cei.int/content/climate-environment-and-sustainable-energy>.

¹⁹ Duško Lopandić, *Regional Initiatives in Southeast Europe: an assessment*.

CEFTA – Centralnoevropska zona slobodne trgovine

19. decembra 2006. godine Albanija, BiH, Hrvatska, Crna Gora, Moldavija, Makedonija, Srbija i UNMIK (u ime Kosova) potpisali su ugovor o osnivanju CEFTA – Centralnoevropske zone slobodne trgovine. U narednih godinu dana sve potpisnice su ratifikovale ugovor, što govori o značaju i važnosi koji CEFTA ima.

Glavni ciljevi ovog sveobuhvatnog sporazuma su, između ostalog, proširenje na trgovinu robama i uslugama i podsticanje ulaganja pomoću fer, stabilnih i predvidivih pravila, uklanjanje prepreka u trgovini između stranaka, obezbeđivanje odgovarajuće zaštite prava intelektualne svojine u skladu s međunarodnim standardima i usklađivanje odredbe o savremenim pitanjima trgovinske politike, kao što su pravila o pravu konkurencije i državnoj pomoći.²⁰ Takođe, postoje jasni i efikasni postupci za rešavanje sporova (uključujući i mogućnost pokretanja arbitražnog postupka sa obavezujućim odlukama po države članice) i olakšava se postepeno pristupanje EU.

Današnja CEFTA naslednica je CEFTE iz 1992. godine (čije su članice bile i neke zemlje koje su izašle iz organizacije sticanjem članstva u EU). CEFTA 2006 podstiče rast razmene i konkurentnosti, smanjuje troškove proizvodnje, povećava efikasnost i produktivnost. Aktuelni projekti CEFTE odnose se na nadgledanje napretka u ukidanju nekarinskih barijera i poboljšanju prilika za trgovinu, i procene uticaja regionalnih trgovinskih integracija na investicije.²¹

SELEC – Southeast European law enforcement center

SELEC centar je centar za obezbeđivanje saradnje država članica u sprečavanju kriminala, posebno organizovanog, u slučajevima kada takve vrste kriminalnih dela pokazuju oblike prekogranične saradnje. SELEC obezbeđuje koordiniranje regionalnih operacija, podršku istražiteljima i preventivnim aktivnostima država članica prilikom prekograničnog kriminala; razmenu informacija i aktivnosti država članica u najbržem mogućem roku; različite vrste analiza i održavanje informacionog centra koji obezbeđuje zaštitu ličnih podataka.²²

---

²⁰ Internet, <http://www.cefta2006.com/>.

²¹ Detaljnije pogledati: Internet, <http://www.cefta2006.com/cefta-related-projects>.

²² Više informacija o aktivnostima SELEC videti: Internet, <http://www.secicenter.org/m106/About+SELEC>.

SELEC je 7. oktobra 2011. uspešno nasledio SECI centar – Regionalni centar za sprečavanje i borbu protiv organizovanog kriminala (osnovan 1999. godine u Bukureštu). SELEC Konvencija pruža širi pravni osnov za značajniju regionalnu saradnju u sprovođenju istražnih i sudskih postupaka i stvaranje pretpostavke da Centar dobije znatno veća pravna ovlašćenja u borbi protiv prekograničnog organizovanog kriminala, terorizma, krijumčarenja ljudi i roba. SELEC Centar će uspostaviti i razraditi mehanizme, bazirane na saradnji zemalja članica na sprovođenju zakona, a koji će zemlje dalje moći da koriste u cilju pružanja međusobne pomoći i podrške u prevenciji, otkrivanju i primeni pravnih mehanizama za sankcionisanje prekograničnog kriminala.²³ Centar pruža pomoć državama članicama kako bi harmonizovale legislativu vezanu za sprovođenje zakona sa EU standardima i zakonima. Jedan deo aktivnosti organizuje se kroz radionice, treninge i primere „dobre prakse“ (*good practice*).

Zemlje članice SELEC su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Moldavija, Crna Gora, Rumunija, Srbija, Slovenija, Turska.

Saradnja u regionu Jugoistočne Evrope u nekim važnim oblastima

Parlamentarna saradnja

U regionu Jugoistočne Evrope, parlamentarna saradnja jedan je od ključnih faktora za stabilizaciju odnosa i ponovnu saradnju. Doprinosi pomirenju i razvoju međuljudskih odnosa, kao i u kontekstu harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom EU. Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi inicirao je krajem 2004. godine parlamentarnu saradnju kao jedan od prioriteta u regionalnoj saradnji.²⁴

Postoji više regionalnih inicijativa na temu parlamentarne saradnje, kao što su:

- Regionalni sekretariat za parlamentarnu saradnju u Jugoistočnoj Evropi (RSPC SEE, sa sedištem u Sofiji);
- Konferencija parlamentarnih odbora za evropske integracije zemalja učesnica u Procesu stabilizacije i pridruživanja – COSAP;

---

²³ Internet, http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Prioriteti/selec/selec_s.html.

²⁴ J. Minić, J. Kronja, *Regionalna saradnja za razvoj i evropsku integraciju*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2007.

- Cetinjski parlamentarni forum u Crnoj Gori;
- Program razmene iskustava žena poslanika u Jugoistočnoj Evropi; i
- Konferencije odbora za evropske integracije zemalja učesnica Procesu stabilizacije i pridruživanja Jugoistočne Evrope (KOSAP).

Ovi oblici saradnje omogućavaju prenos znanja i iskustva, poboljšavanje bilateralnih i multilateralnih odnosa, zbližavanje predstavnika zakonodavnih institucija regiona, usavršavanje poslanika i stručnog osoblja, razvoj „administrativnog bratimljenja“ (*twinning*) sa regionalnim parlamentima i razmena informacija o aktivnostima međunarodnih i regionalnih organizacija.

Saradnja se odvija u različitim formama – kroz sastanke predsednika ili potpredsednika parlamenata, eksperata, sekretara odbora i parlamenata. Teme su raznolike, i često se ne fokusiraju samo na oblasti evrointegracija zemalja učesnica. Tako su npr. sastanci Cetinjskog parlamentarnog foruma razmatrali borbu protiv organizovanog kriminala, položaj žena parlamentaraca u očuvanju mira i bezbednosti, Regionalni sekretarijat za parlamentarnu saradnju npr. inicijative za potpisivanje Ugovora o uspostavljanju transportne zajednice, razvoj Dunavske strategije.

Saobraćaj

Glavne prepreke za razvoj saobraćajne infrastrukture iste su za većinu zemalja Jugoistočne Evrope: niski institucionalni kapaciteti, ograničene finansijske mogućnosti, slabo održavanje puteva, problemi sa graničnim prelazima, nerazvijen intermodalni transport. Za region su važna četiri panevropska saobraćajna koridora: koridor 5, koridor 7, koridor 8 i koridor 10, predložen nakon prekida neprijateljstava u bivšoj Jugoslaviji.

Razvoj saobraćajne saradnje započinje potpisivanjem Memoranduma o razumevanju o razvoju osnovne saobraćajne mreže u Jugoistočnoj Evropi 11. juna 2004. godine. Potpisnice su: Albanija, BiH, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Srbija, UNMIK/Kosovo i Evropska komisija.

Na osnovu Memoranduma osnovan je Regionalni nadzorni odbor i Transportna opservatorija za Jugoistočnu Evropu. Saradnja se bazira na osnovu redovnih petogodišnjih planova za razvoj Osnovne regionalne saobraćajne mreže u Jugoistočnoj Evropi. Prioritetni projekti odnose se na unapređenje 506 km puteva i 834 km železničkih šina; granični prelazi trebalo bi da postanu skoro neprimetni; neophodno je uspostavljanje elektronske razmene podataka o železničkom transportu.

Saradnja se u vazduhoplovnoj oblasti ostvaruje preko Multilateralnog sporazuma o uspostavljanju zajedničkog evropskog vazdušnog prostora.

Evropska komisija i države članice su 2006. godine postigle dogovor o stvaranju Zajedničkog evropskog vazduhoplovnog prostora.²⁵ Usaglašavanjem propisa sa propisima EU u oblasti vazduhoplovne sigurnosti, bezbednosti, rukovođenja aerodromima, liberalizacije vazduhoplovnog tržišta, zaštite prava putnika itd., mogu pomoći regionu da se integriše u evropski saobraćajni sistem.

Postoje i pregovori za osnivanje Transportne zajednice, po modelu EU, koji bi trebalo da zamene Memorandum o razumevanju iz 2004. godine. „Sve zemlje regije imaju zajednički interes da se što prije priključe na najvažnije europske prometne pravce, da se uklone carinske i ostale administrativne zapreke i što bolje iskoriste europska sredstva za gradnju prometnica”, istaknuto je na regionalnom sastanku ministara saobraćaja i državnih predstavnika Makedonije, Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije održanom u Zagrebu 2010. godine.²⁶

Cilj Sporazuma o transportnoj zajednici je uspostavljanje jedinstvenog transportnog tržišta, i to u prvoj fazi na regionalnom nivou (JIE), a u drugoj fazi da se uspostavi jedinstveno transportno tržište između zemalja EU i članica JIE. Sporazum omogućava jedinstveno transportno tržište čak i pre nego što zemlja postane punopravni član EU. TZ obuhvata sve vrste saobraćaja sem vazdušnog, koji je regulisan ECAA sporazumom. Stvaranjem jedinstvenog transportnog tržišta stvorice se preduslovi za bržu i kvalitetniju robnu razmenu, jačanje trgovine, usluga i turizma, moderniji i bezbedniji saobraćaj, itd. Korisnici će uživati u kvalitetnijem, bezbednijem, bržem transportu i na kraju jeftinijoj usluzi, a zemlje će biti u prilici da optimiziraju svoje transportne kapacitete. Transporteti će umesto nacionalno moći da se razvijaju regionalno ali i šire evropski.²⁷

Bezbednost i odbrana

Veći deo regiona Jugoistočne Evrope je devedesetih godina prošao kroz periode ratova i razaranja. Uporedo sa tim procesom, tekao je i proces integrisanja zemalja Istočne i dela Jugoistočne Evrope u evropske i evroatlantske integracije. Saradnja u oblasti odbrane bila je posebna delikatna.

---

²⁵ Albanija, BiH, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Srbija, UNMIK/Kosovo.

²⁶ Internet, http://www.slobodnaevropa.org/content/regionalni_sastanak_ministri_prometa_za_osnivanje_transportne_zajednice/2092511.html.

²⁷ Internet, http://www.vozi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=163:sporazum-o-transportnoj-zajednici-izmeu-ec-i-zemalja-jugoistone-evrope&catid=35:drumski-saobraaj&Itemid=59.

Prvi korak u tom pravcu bio je Proces saradnje ministara Jugoistočne Evrope (SEDM) pokrenut 1996. godine.²⁸ Članice SEDM su: SAD, Grčka, Italija, Turska, Slovenija, Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Albanija, Ukrajina, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija, dok Gruzija i Moldavija imaju status promatrača. Osnovni cilj Procesu je jačanje političko-vojne saradnje u regionu Jugoistočne Evrope, sa ciljem jačanja bezbednosti i stabilnosti. Iako proces saradnje nema stalnu strukturu, sastanci na nivou ministara odbrane obezbedili su realizaciju brojnih vežbi i pet važnih projekata u cilju uspostavljanja saradnje u oblasti odbrane iz oblasti sprečavanja širenja sredstava za masovno uništenje, saradnju u okviru razvoja tehnologije i uklanjanja zastarelog oružja, povezivanje vojnih bolnica putem satelitskih veza, izgradnju simulacione vežbe Jugoistočne Evrope i civilno vojno planiranje u oblastima hitnih slučajeva.

U okviru ministarske saradnje osnovane su Multinacionalne mirovne snage Jugoistočne Evrope i njihova operativna komponenta u vidu brigade za očuvanje mira u Jugoistočnoj Evropi (SEEBRIG). Pitanje političkih i vojnih odluka i konsultacija, u smislu upotrebe brigade, rešavaju se kroz sastanke ministara spoljnih poslova, ministara odbrane i načelnika generalštabova zemalja učesnica i Političko-vojnog upravnog komiteta.²⁹

Iako se članstvo u SEDEM i SEEBRIG ne poklapa, veoma je važno da se što veći broj država regiona uključi u rad ovih inicijativa. Iako inicijative ministara odbrana i Brigada Jugoistočne Evrope do sada nisu dali neke značajnije rezultate, „dugoročno gledano, postoji mogućnost da će ovakav način povezivanja u budućnosti vratiti poverenje u međudržavne odnose i stabilnost“.³⁰

Zaštita životne sredine

Oblast zaštite životne sredine je jedna od oblasti čiji kapaciteti i potencijali saradnje nisu dovoljno iskorišćeni. U oblasti zaštite životne sredine postoji

---

²⁸ SEDM trenutno čini 11 članica: Albanija, Bugarska, Grčka, Hrvatska, Italija, Makedonija, SAD, Slovenija, Turska, Rumunija i Ukrajina. Status posmatrača imaju BiH, Crna Gora, Gruzija, Moldavija i Srbija.

²⁹ Dragan Đukanović, Dalibor Kekić, „Začeci regionalne saradnje zemalja Jugoistočne Evrope u oblasti odbrane“, u: *Aktuelna pitanja iz međunarodnih odnosa, bezbednost, pravo, privreda, politika, religija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 158.

³⁰ Dragan Đukanović, Dalibor Kekić, „Začeci regionalne saradnje zemalja Jugoistočne Evrope u oblasti odbrane“, u: *Aktuelna pitanja iz međunarodnih odnosa, bezbednost, pravo, privreda, politika, religija*, op. cit., str. 161.

veliki broj međunarodnih ugovora, pa samim tim i dobra osnova, ali ne i jedan opšti ugovor koji bi obuhvatio sve države u regionu Jugoistočne Evrope, kao i sve važne oblasti u vezi sa zaštitom životne sredine, i kao takav otklonio sve praznine koje postoje u sistemu međunarodnih ugovora.³¹

U ovoj oblasti aktivni su Regionalni centar za životnu sredinu Centralne i Istočne Evrope; Investicioni program za ekološke prioritete; Pristupna mreža za usaglašavanje i sprovođenje propisa u oblasti životne sredine.

Program saradnje Regionalnog centra za životnu sredinu Centralne i Istočne Evrope počeo je Ministarskom konferencijom o klimatskim promenama u Jugoistočnoj Evropi, na kojoj su usvojeni Zajednička ministarska izjava i Okvirni akcioni plan za prilagođavanje klimatskim promenama.³²

Jedan od najvažnijih ekoloških projekata u regionu pokrenula je EU u okviru CARDS programa – Investicioni program za ekološke prioritete. Cilj ovog programa je definisanje kriznih ekoloških problema regiona koristeći tzv. „mapu kriznih tačaka“. Sačinjena je lista od 79 prioritetnih projekata.

Najnovija inicijativa u ovoj oblasti je RENA – Regionalna mreža za pristupanje u oblasti životne sredine. RENA je „otvorena za učesće država regiona Jugoistočne Evrope: Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Kosova, Srbije i Turske, dok su države članice EU koje su susjedne državama regiona pozvane da učestvuju u radu mreže kao obzerveri, posebno u cilju razmjene iskustava iz njihovog pretpristupnog perioda i jačanja elemenata za saradnju između država regiona u pretpristupnom periodu“.³³ RENA je sastavljena od četiri radne grupe koje se odnose na strategijsko planiranje i investicije, klimatske promene, prekograničnu saradnju i multilateralne ugovore, i pristupne mreže za usklađivanje ekoloških propisa.³⁴ Sprovodi brojne seminare i radionice u cilju jačanja ekološke svesti regiona i produbljivanja saradnje u vezi sa ekološkom saradnjom (npr. RENA klimatski seminar u Prištini 2. i 3. oktobra 2012.

---

³¹ Internet, <http://www.ekologija.rs/saradnja-u-oblasti-zivotne-sredine-zemalja-u-regionu>.

³² Sedište REC je u Sentandreji, u Mađarskoj, a kancelarije se nalaze u svakoj od 16 zemalja korisnica REC programa: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Češkoj, Estoniji, Hrvatskoj, Letoniji, Litvaniji, Mađarskoj, Makedoniji, Poljskoj, Rumuniji, Slovačkoj, Sloveniji, Srbiji i Crnoj Gori.

³³ „Informacija o međunarodnoj saradnji u oblasti zaštite životne sredine za 2008. godinu“, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine Crne Gore, decembar 2008.

³⁴ Detaljnije o radu ove inicijative: Internet, <http://www.renanetwork.org/index.php?view=home>.

godine; organizovanje sastanaka ministara životne sredine država regiona; Seminar o klimatskim promenama održan u Turskoj aprila 2012. itd.).

Energetika

Regionalna saradnja u oblasti energetike „neophodna je kako bi se energetske resursi koristili na optimalan način i ubrzalo priključenje zemalja Jugoistočne Evrope Evropskoj uniji”.³⁵ Razvoj energetske saradnje započinje 2001. godine potpisivanjem Memoranduma o kreiranju regionalnog tržišta električne energije u Jugoistočnoj Evropi (na inicijativu EU) i Memoranduma o uključivanju tržišta gasa.

Upravo na inicijativu EU u Atini je 2005. godine potpisan Ugovor o energetske zajednici, čime je stvoreno najveće interno tržište energije i gasa u svetu sa efektivnim učešćem 25 članica EU i 9 država Jugoistočne Evrope – Albanija, Bugarska, BiH, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija i Srbija. Ugovorom se predviđa da će strane potpisnice primeniti neophodne tehničke standarde, primeniti direktive EU za gas i električnu energiju, razviti lokalna rešenja za važne probleme u energetici, i primeniti planove tarifa za gas i električnu energiju. Ugovor o energetske zajednici zasnovan je na sličnom principu kao Evropska zajednica za uglj i čelik.

Ugovor o energetske zajednici je od izuzetnog značaja, jer ima cilj da proširi prednosti unutrašnjeg tržišta EU na zemlje regiona pre nego što postanu članice. EU je u celini zavisna od uvoza energije i ta zavisnost skoro kontinuirano raste. Pored toga, izvori energije u okviru teritorije Evropske unije su ograničeni, a njihova izdašnost i konkurentnost kontinuirano opadaju. Da bi se obezbedila konkurentna snabdevenost energijom svih ostalih privrednih grana potrebno je zajedničko delovanje država članica EU i institucija EU.³⁶

Projekat Panevropskog naftovoda,³⁷ kojim bi se nafta iz istočne zone Crnog mora transportovala ka evropskom tržištu, jedna je od inicijativa saradnje između Hrvatske, Slovenije i bivše zajednice SCG.³⁸

---

³⁵ Internet, <http://srb.time.mk/read/a3d04ffb5a/018bdae737/index.html>.

³⁶ Tanja Mišević, Milan Smudić, *Vodič kroz EU politike, Energetika*, Beograd, 2010.

³⁷ Detaljnije o pan evropskom naftovodu: Internet, http://www.transnafta.rs/sr_lat/naslovna/razvojni_projekti/paneuropejski_naftovod/.

³⁸ Kasnije su se pridružile Italija i Slovenija.

Saradnja civilnog društva

Saradnja organizacija civilnog društva (u daljem tekstu OCD) jedan je od najuspešnijih i najplodonosnijih oblika saradnje država Jugoistočne Evrope. Sa demokratskim promenama u regionu i demokratskim razvojem država OCD aktivno učestvuju u širenju evropskih vrednosti i približavanju EU. Sama EU podržava ovaj trend, pa tako novi član 11 Lisabonskog ugovora obavezuje institucije Unije na konsultacije sa OCD u procesu odlučivanja.³⁹

Postoji nekoliko značajnih inicijativa civilnog društva koje su učinile važne korake u pogledu saradnje država Jugoistočne Evrope, i to:

Igmanska inicijativa – Pokret Igmanske inicijative formiran je u Zagrebu 2000. godine i okuplja oko 140 nevladinih organizacija. Glavni cilj inicijative je normalizacija odnosa i pomirenje Srbije, Crne Gore, BiH i Hrvatske. U ovu svrhu, Inicijativa vrši pritisak na vlade pomenutih zemalja u cilju brže normalizacije odnosa pa su npr. uspešno lobirali za ukidanje viza između četiri države. Drugi uspešni oblici saradnje regiona, postignuti zahvaljujući ovoj inicijativi, su: Trougao saradnje – Dubrovnik, Herceg Novi, Trebinje; Dogovor o interetničkoj toleranciji;⁴⁰ kao i brojna zasedanja koja su dala značajan podsticaj za unapređenje odnosa u regionu.

Asocijacija CIVIS – okuplja nevladine organizacije, fondacije i građane Jugoistočne Evrope u misiji promovisanja i unapređenja prava svih građana pomenutog regiona uz ostvarenje najviših standarda građanskog civilnog društva, i podsticanje civilnog dijaloga kako u regionu tako i između regiona Jugoistočne Evrope i zemalja članica Evropske unije.⁴¹ Rad asocijacije je bio usmeren na pitanja zaštite kulturne baštine regiona, uspostavljanja međureligijskog dijaloga, ravnomernog ekonomskog razvoja. U okviru CIVIS organizovani su brojni seminari i međunarodne konferencije, i pružana je podrška za osnivanje novih organizacija civilnog društva.

PHILIA – Asocijacija multietničkih gradova država Jugoistočne Evrope nastala je kao jedan od rezultata Igmanske inicijative. Obuhvata 60 multietničkih gradova BIH, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Cilj PHILIA je razmena iskustava, analiziranje postojećih problema i određivanje zajedničkih prioriteta za članove nevladinog sektora i lokalne zajednice u cilju poboljšanja interetničke tolerancije i saradnje.⁴²

---

³⁹ Lisabonski ugovor je dostupan na: Internet, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

⁴⁰ Detaljnije o projektima Igmanske inicijative: Internet, <http://www.igman-initiative.org/projects/micro-projects/>.

⁴¹ Internet, <http://www.civis-see.org/srp/on-misija.html>.

⁴² Internet, http://www.centarzaregionalizam.org.rs/philia/html/what_is_it.htm.

Borba protiv korupcije

U cilju razvoja antikorupcijske saradnje 2000. godine osnovana je Regionalna antikorupcijska inicijativa (RAI). Cilj RAI projekta je smanjenje nivoa korupcije u regionu, jačanje pravnih kapaciteta i usklađivanje postojećih nacionalnih mehanizama sa Evropskom praksom.⁴³

Najznačajniji projekti RAI su Istraživanje o nezavisnosti pravosuđa i projekti usmereni na razvijanje institucija nadzora pravosudnih organa i organa za sprovođenje zakona. Planirani projekti vezani su za promovisanje dobre prakse u borbi protiv korupcije.

Zaključak

Veliki deo regiona Jugoistočne Evrope je u bliskoj prošlosti pretrpeo brojne promene. Raspadom bivše Jugoslavije nastalo je šest novih, nezavisnih država. Zbog ratnih sukoba i razaranja, odnos između novonastalih država nije baš na nekom zavidnom nivou.

Postoji veliki broj inicijativa stvorenih u cilju razvoja saradnje i normalizacije odnosa država Jugoistočne Evrope. Neke od najvažnijih su: Proces saradnje zemalja Jugoistočne Evrope, Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi, Savet za regionalnu saradnju, CEFTA, Jadransko-jonska inicijativa i druge.

Ukupno delovanje ovako velikog broja inicijativa je, naravno, pozitivno. One utiču na nove oblike ponašanja, na prevazilaženje uskogrudog nacionalizma i svesti o samodovoljnosti država.⁴⁴ Inicijative olakšavaju komunikaciju u regionu, utiču na javno mnjenje, podstiču saradnju državnih i nedržavnih organa i stvaraju uslove za ponovno povezivanje i stvaranje uzajamnog poverenja. Pored svih dobrih strana, inicijativama se mogu uputiti i neke zamerke. Naime, veliki broj njih nastao je inicijativom međunarodnih faktora, pre svega EU. Takođe, jedan deo delovao je u nekim drugim regionima, i proširio svoje delovanje na region Jugoistočne Evrope. Ciljevi inicijativa su različiti, ali u nekim slučajevima mogu biti preambiciozno postavljeni u odnosu na realno stanje i realne odnose država Jugoistočne Evrope.

Do sada se saradnja odvijala uglavnom na inicijativu EU i drugih međunarodnih subjekata. Institucijalizacija dijaloga sa EU traži bolju

---

⁴³ Internet, <http://www.rai-see.org/what-we-do/project-integrity-and-resistance-to-corruption-of-the-criminal-judicial-system-in-south-eastern-europe.html>.

⁴⁴ Duško Lopandić, Jasmika Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, op. cit., str. 251.

komunikaciju između država regiona, dajući im osnovu za formulisanje najznačajnijih zajedničkih interesa regiona. Ohrabruju saradnju između administracija regiona, olakšavaju komunikaciju i stvaraju mreže kontakata i institucija. Aktivnost regionalnih inicijativa utiče na javno mnjenje i omogućava lakše postizanje ciljeva.⁴⁵

Ipak, države Jugoistočne Evrope treba same da pokažu više inicijative za saradnju. Nijedna država ne može da postoji sama, bez upućenosti na susede. Postoje mnoge oblasti koje su pogodne za saradnju. Regionalne inicijative su do sada bile inicijatori saradnje, i svoju ulogu vršile su manje-više uspešno, ali glavna odgovornost leži na regionu Jugoistočne Evrope. Saradnja ne sme biti doživljena samo kao zahtev EU, već i kao potreba regiona kojoj značajan podsticaj i mehanizme pruža upravo EU. Saradnja ne sme biti samo formalni preduslov procesa pridruživanja EU, već stvarni pokazatelj sposobnosti da se tranzicioni period uspešno završi. Regionalna saradnja ne može biti vođena spolja, već iz samog regiona.

Na državama regiona je da nastave započeto, da pokažu malo više otvorenosti jedna prema drugoj. Nadajmo se da će u budućem periodu države Jugoistočne Evrope samostalno nastaviti napore regionalnih inicijativa i možda same stvoriti neke svoje inicijative i pronaći mogućnost za nove oblike saradnje.

Bibliografija

- Đukanović, Dragan, „Zapadni Balkan: od sukoba do Evrointegracija“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka 2009, III deo: Međunarodna politika i međunarodni odnosi*, Beograd, 2009.
- Đukanović, Dragan, *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.
- Đukanović, Dragan, Kekić, Dalibor, „Začeci regionalne saradnje zemalja Jugoistočne Evrope u oblasti odbrane“, u: *Aktuelna pitanja iz međunarodnih odnosa, bezbednost, pravo, privreda, politika, religija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
- Grupa autora, *Jugoistočna Evropa 2000. – Pogled iz Srbije*, Stubovi kulture, 1999.
- Hejden, Robert M., *Skice za podeljenu kuću: ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003.

---

⁴⁵ Jelica Minić, *Summary and recommendations of the conference, Regional cooperation and South East Europe-Conference proceedings*, European movement in Serbia, Belgrade, 2002, p. 11.

- Informacija o međunarodnoj saradnji u oblasti zaštite životne sredine za 2008. godinu, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine Crne Gore, decembar 2008.
- Internet, <http://www.cefta2006.com/>.
- Internet, <http://www.cei.int/content/climate-environment-and-sustainable-energy>.
- Internet, <http://www.civis-see.org/srp/on-misija.html>.
- Internet, http://www.centarzaregionalizam.org.rs/philia/html/what_is_it.htm.
- Internet, <http://www.ekologija.rs/saradnja-u-oblasti-zivotne-sredine-zemalja-u-regionu>.
- Internet, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.
- Internet, <http://www.igman-initiative.org/projects/micro-projects/>.
- Internet, http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Multilateral/reg/index_s.html.
- Internet, http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Prioriteti/selec/selec_s.html.
- Internet, <http://www.rcc.int/pages/6/2/overview>.
- Internet, <http://www.rai-see.org/what-we-do/project-integrity-and-resistance-to-corruption-of-the-criminal-judicial-system-in-south-eastern-europe.html>.
- Internet, <http://www.renaneetwork.org/index.php?view=home>.
- Internet, <http://www.secicenter.org/m106/About+SELEC>.
- Internet, http://www.slobodnaevropa.org/content/regionalni_sastanak_ministri_prometa_za_osnivanje_transportne_zajednice/2092511.html.
- Internet, <http://srb.time.mk/read/a3d04ffb5a/018bdae737/index.html>.
- Internet, <http://www.stabilitypact.org/>.
- Internet, www.vozi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=163:sporazum-o-transportnoj-zajednici-izmeu-ec-i-zemalja-jugoistonevroe&catid=35:drumski-saobraaj&Itemid=59.
- Internet, http://www.transnafta.rs/sr_lat/naslovna/razvojni_projekti/panevro_pski_naftovod/.
- Lopandić, Duško, *Regional Initiatives in Southeast Europe: an assessment*.
- Lopandić, Duško, Kronja, Jasminka, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010.
- Minić, Jelica, „Program obnove i razvoja Jugoistočne Evrope“, u: Zbornik *Jugoistočna Evropa 2000. – Pregled iz Srbije*, Stubovi kulture, 1999.
- Minić, Jelica, *Summary and recommendations of the conference, Regional cooperation and South East Europe – Conference proceedings*, European movement in Serbia, Belgrade, 2002.
- Minić, J., Kronja, J., *Regionalna saradnja za razvoj i evropsku integraciju*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2007.

- Mišćević, Tanja, Smudić, Milan, *Vodič kroz EU politike, Energetika*, Beograd, 2010.
- Petrović, Pero, Antevski, Miroslav, "Regional economic integration in Europe: Effects and open issues", *Međunarodni problemi*, 01/2006.
- Petrović, Pero, Mirković, Andrijana, "Cross-border cooperation, euroregions in Serbia and their significance for regional development", u: Lopandić, Duško (ed.), *Regional cooperation and South East Europe-Conference proceedings*, European movement in Serbia, Belgrade, 2002.
- Uljarević, Daliborka, „Regionalna saradnja i Zapadni Balkan“, Internet, http://www.emins.org/pmlr/download/DaliborkaUljarevic_Regionalna%20sardnja%20i%20zapadni%20Balkan.pdf.